

Formiranje poduzetničke elite u Hrvatskoj

DUŠKO SEKULIĆ

UDK: 316.34(497.5)"199"

The Flinders University of South Australia

316.344.42(497.5)

GPO Box 2100 Adelaide, SA 5001

Izvorni znanstveni rad

Priljeno: 12. siječnja 2000.

ŽELJKA ŠPÖRER

University of South Australia

GPO Box 2471 Adelaide, SA 5001

e-mail: zsporer@yahoo.com

Provjerena su tri teorijska modela u formiranju poduzetničke elite u postkomunističkoj Hrvatskoj. Teorija "nomenklaturne buržoazije" tvrdi da se politički i menadžerski kapital stare socijalističke elite iskoristio i pretvorio u ekonomski kapital. Szelenyijeva teorija ukazuje na "kulturni kapital obitelji" koji se aktivira kada se zakonska ograničenja, politički pritisci ukinu i bivši poduzetnici nastavljaju putanju koju je komunizam skrenuo. Teorija "korisnih resursa" naglašava da svi u socijalizmu stečeni resursi, kao obrazovanje, veze i poznanstva, poznavanje tržišta, ali i nomenklaturni položaj, omogućuju ulazak u privatni sektor.

Analiza istraživanja provedenih 1989. i 1996. godine pokazuje kako ove teorije nisu međusobno isključive, nego zapravo zahvaćaju različite procese pomoću kojih se poduzetništvo formira. Nova kapitalistička klasa formira se: (1) iz bivših privatnika koji sada nemaju ograničenja za ekspanziju i rast, (2) od bivše političko-menadžerske elite koja konvertira politički i kulturni kapital u privatno vlasništvo, ali i iz (3) raznih drugih grupacija koje konvertiraju resurse (znanje, veze i poznanstva) stečene u prijašnjem sustavu u sadašnju poziciju u privatno-vlasničkom sustavu

Ključne riječi: EKONOMSKE ELITE, PODUZETNIŠTVO, POSTKOMUNIZAM, PRIVATIZACIJA, TRANZICIJA

Kapitalizam bez kapitalista?

Prelazak na kapitalizam u bivšim zemljama komunizma postavlja za sociologe mnoga interesantna pitanja. Jedno od osnovnih je kako se i odakle formira nova kapitalistička klasa? Jer iako je proklamirani cilj napuštanje komunizma (socijalizma), gdje je socijalna osnova na kojoj se formira novi društveni sistem? Koji procesi karakteriziraju tu transformaciju? Na neki način možemo reći kako se zemlje u tranziciji nalaze u istom procjepu u kojem su se nalazile kada su izgrađivale socijalizam. Ovdje se možemo pozvati na poznatu Staljinovu komparaciju socijalističkih i građanskih revolucija. (Sekulić, 1994). Suština njegova argumenta jest u tome da su građanske revolucije nastupile nakon što je socijalna osnova, građanska klasa, već bila formirana. Društveni odnosi i struktura političke moći se tada usklađuju s novonastalim društvenim promjenama. Naravno tu Staljin nije originalan. U svojoj analizi Francuske revolucije G. Sorel opisuje kako su unutar ljuštore francuskog *ancien régime*a elementi modernog buržoaskog društva dostigli relativno visok stupanj zrelosti i zadatak revolucije je bio da jednostavno probije ljušturu i olakša organski razvoj tih elemenata. Slične ideje i prije Sorela razvija Alexis de Tocquile u svom poznatom djelu *L'Ancien Régime*. Budući da tih razvijenih preduvjeta u socijalističkim revolucijama nema, tu nastupa Partija koja u ime još neizgrađene klase izgrađuje socijalizam. Staljin tako sumira razlike buržoaske i socijalističke revolucije u svom poznatom pojednostavnjujućem i podučavajućem stilu daleko od Sorelove i Tocquillove kompleksnosti, ali razvijajući bazično istu ideju:

"1. Buržoaska revolucija počinje obično onda kada već postoje manje ili više gotovi oblici kapitalističkog sistema, koji su još prije otvorene revolucije izrasli i sazreli u krilu feudalnog društva, dok proleterska revolucija počinje kad još ne postoje ili skoro ne postoje gotovi oblici socijalističkog sistema.

2. Osnovni zadatak buržoaske revolucije svodi se na to da se osvoji vlast i da se ona dovede u sklad s postojećom buržoaskom ekonomikom, dok se osnovni zadatak proleterske revolucije svodi na to da se, pošto se osvoji vlast, izgradi nova, socijalistička ekonomika.

3. Buržoaska revolucija obično se završava osvajanjem vlasti, dok je za proletersku revoluciju osvajanje vlasti tek njen početak, pri čemu se vlast iskorištava kao poluga za preuređenje stare ekonomike i organiziranje nove" (Staljin, 1946:114).

Tako Staljin zaokružuje novu lenjinističku teoriju revolucije protivnu Marxovu shvaćanju socijalizma kao etape u razvoju koja dolazi kao konzekvencija razvoja proizvodnih snaga. No sada nas ne zanima doktrinarna rasprava unutar marksizma-lenjinizma, nego želimo ukazati na jednu historijsku analogiju. Naime, primijenimo li istu logiku na analizu raspada socijalizma, također možemo vidjeti kako nestanak socijalizma ne znači usklađivanje sa zahtjevima kapitalističke klase, nego upravo obratno sustav se ruši u ime kapitalizma, ali te kapitalističke klase još nema, ona se tek počinje stvarati. Odmah se postavlja pitanje "demijurga" koji će stvoriti tu novu, još nepostojeću, kapitalističku klasu. Isto se pitanje može postaviti na drugi način. Koja je to društvena snaga koja treba igrati ulogu Partije u Staljinovu modelu, ali sada ne u stvaranju radničke, nego kapitalističke klase? Nova vlast bit će poluga za preuređenje stare planske (ili u našem slučaju samoupravne) ekonomije i organiziranje nove kapitalističke, tržišne privrede. U Hrvatskoj je proces krenuo tako da država nacionalizira da bi privatizirala. Dakle nacionalizacija dolazi kao prethodni korak privatizacije (Ekonomska Institut, 1991).

Staljin može ponovno poslužiti kao dobar oslonac za razumijevanje te dinamike. Kao da imamo ponovno pred sobom njegovu dijalektiku klasne borbe. Klasna borba treba ojačati da bi se klasno društvo dokinulo ili danas u Hrvatskoj država je trebala jačati da bi se dokinula državna ekonomija i konstituirala privatna, tržišna. Prema tome država je stvarala uvjete da se formira nova kapitalistička klasa. Vlast se koristi za stvaranje nove ekonomije i prema tome nove socijalno-klasne strukture. Kakva je socijalna osnova te nove klase koja stvara novu ekonomiju? Ona očigledno nije kapitalistička jer realnosti kapitalizma nije bilo. Ona je kapitalistička u ideologiji jer proklamira stvaranje kapitalizma, ali očigledno to nije u socijalnoj realnosti. To je model koji uostalom susrećemo kod država koje sa zaostatkom ulaze u transformaciju feudalno-agrarnog društva u kapitalističko i gdje su onda osnovni akteri država i prosvijećena inteligencija. U takvim društvima, dakle, kapitalizam ne izrasta kao posljedica djelovanja kapitalističke klase, jer nje nema ili je vrlo slaba, nego se unosi "svjesnom" akcijom država, a elaborirala ga je i podržala inteligencija koja želi kroz imitaciju već razvijenih zemalja omogućiti razvoj kapitalizma. J. Kocka (1988) razvija tezu o

dvjema kapitalističkim klasama koje mogu biti nosioci stvaranja kapitalizma. Jedna je ekonomska buržoazija, tj. vlasnička kapitalistička klasa koja onda mijenja neadekvatni politički okvir i radikalno transformira feudalni okvir te na analizi čije djelatnosti su zasnovane sve klasične teorije stvaranja kapitalizma. No postoji i kulturna buržoazija (Bildungsbürgertum) koja uspostavlja kapitalizam tamo gdje ga ekonomska buržoazija nije mogla razviti zbog svoje slabosti. U Evropi primjer za nastanak kapitalizma zasnovan na djelovanju kulturne buržoazije predstavlja Rusija, ali i najveći dio Centralne Evrope. Na temelju ovih Kockinih ideja Eyal, Szélényi i Townsley (1997) razvijaju teoriju o savezu inteligencije i tehnokracije koja uvodi kapitalizam bez kapitalističke klase. Hrvatska varijanta te teorije poznata je teza o "200 bogatih obitelji" koje će uz pomoć države stvoriti jezgru novonastajuće kapitalističke klase.

Drugačiji zaključak nam se nameće ako podemo od teorije o socijalizmu kao "državnom kapitalizmu". Začeci tog shvaćanja razvijeni su kod Trockoga, a kasnije i kod drugih autora (Cliff, 1974; Harman, 1983). Ako se radi o državnom kapitalizmu, onda "povratak" na kapitalizam jednostavno proizlazi iz spoznaje komunističke elite (nove vladajuće klase) da je efikasniji daljnji put razvoja ukoliko se odbaci omotač socijalizma i direktno prijeđe u kapitalizam. Nova kapitalistička klasa nastaje pretežno direktnom transformacijom kolektivno-vlasničke klase u privatno-vlasničku klasu. Na globalnom planu ovakva razmišljanja stoje u osnovi Callinicosove (1991) interpretacije zbivanja pri raspadu komunizma. Neotrockistički okvir teorija o političkoj transformaciji temelji se na ideji da će najveći dobitnici u procesu transformacije biti pripadnici nomenklature, političke birokracije. Konsekventno tome, oni će činiti kičmu novoformirane kapitalističke klase. Prihvatimo li kao relevantan okvir Callinicosovo "lukavstvo uma" gdje državno-kapitalistička klasa mijenja društvene okvire da bi si omogućila još nesmetaniji razvoj, pitanje socijalne osnove transformacije postavlja se u punom svjetlu. Jasno, osnovni je pokretač transformacije i u ovom slučaju država.

Kapitalistička klasa formirana "odozgo"

Koja je to socijalna snaga koja komunizam transformira u kapitalizam te igra onu ulogu koju je komunistička partija igrala u transformaciji u socijalizam? Eyal, Szélényi i Townsley (1997) na to pitanje daju odgovor u smislu *menadžerskog kapitalizma*. Po njima teorije od Rizzija i Burnhama pa do Berlea i Meansa o novoj menadžerskoj klasi kao novoj vladajućoj klasi nisu realizirane u kapitalizmu. Tamo vlasništvo ipak ostaje osnova za formiranje klasne vlasti koju proces profesionalizacije rukovođenja i upravljanja ne narušava, nego samo transformira. Međutim u postkomunističkim društvima, po njihovoj interpretaciji, nova menadžerska elita uspinje se ka vlasti bez obzira na vlasništvo. Izgradnja kapitalizma bez kapitalističke klase nije ništa novo. Svi kasno došli u kapitalističku transformaciju grade kapitalizam "odozgo" (od revolucije Mejdzi u Japanu pa do specifičnog puta u kapitalizam koji se tako ne zove u današnjoj Kini). Prema Eyal, Szélényiju i Townsley u Centralnoj Evropi i na Balkanu, koji kaskaju za razvojem na Zapadu, inteligencija uvijek transformira društvo u skladu s modelima i idealima koji dolaze sa Zapada, premda socijalna struktura i nije "zrela" za te promjene.

U postkomunističkoj transformaciji inteligencija je kompleksna i vrlo heterogena skupina koja u sebi sadrži, s jedne strane, bivše disidente pretežno "lijeve" orijentacije, kao i različite frakcije nacionalista. S druge strane, tu je tehnokratsko-menadžerska inteligencija, modernistički orijentirana i nalazi se u raznim formama konflikta i/ili kooperacija s disidentskom-nacionalističkom inteligencijom na isti način na koji je bila u konfliktu/kooperaciji s političko-birokratskim upravljačkim slojem u socijalizmu. Sve te zemlje potresane su korupcionaškim aferama koje indiciraju da se *politička moć koristi kao direktan put za stjecanje materijalne koristi*. Država i politička moć su instrumenti u stvaranju nove kapitalističke klase. U zemljama gdje vlada totalni nered to je potpuno evidentno tako da *The Economist* može napisati, primjerice, za stranke u Bosni i Hercegovini: "Za njih je linija između politike i biznisa nevidljiva; SDS gospodina Karadžića je mašina za šverc i iznuđivanje, a ostale dvije stranke su jedva manje pokvarene" (B. Unger, 1998:7). Priče o korištenju političkog položaja i državne mašinerije za ilegalno bogaćenje daleko nadilaze ono što se događa u stabilnijim i razvijenijim kapitalističkim zemljama. *The Economist* u jednoj od svojih ranijih reportaža svrstava obitelj tadašnjeg predsjednika Tuđmana među najbogatije u Evropi. Istu uloga igra i Jeljcinova kći koja postaje jedan od ključnih *king-makers*. Očito je da je dio *deala* koji je Jeljcin sklopio pri odstupanju s vlasti na prijelazu iz 1999. u 2000. godinu sadržavao i sporazum kojim je osigurao sebe, ali i obiteljsko bogatstvo.

U teoriji Eyal, Szélényija i Townsley problematičnim se čini njihov pokušaj da ovaj novi društveni odnos snaga kapitalizma bez kapitalista proklamiraju kao novu formaciju koja će se bitno razlikovati od zapadnog modela. Ono što se nama čini, a što i sami autori priznaju kao mogućnost, jest da se radi o prijelaznom periodu gdje država i njena politička moć funkcioniraju kao instrument prvobitne akumulacije i stvaranja nove kapitalističke klase. No, ovakav model razvoja nosi u sebi jednu latentnu opasnost. Razmotrimo to pobliže.

Prema klasičnoj liberalnoj teoriji način na koji se stvaraju inicijalna vlasnička prava irelevantan je za kasnije funkcioniranje tržišne ekonomije. Kada jednom tržišna ekonomija počne funkcionirati, onda resursi idu tamo gdje je njihova upotreba najefikasnija i vlasnici koji ne slijede logiku tržišta bit će izbačeni iz igre, a oni koji je uspješno slijede napredovat će. Ovakva teoretska pozicija moralno je indiferentna prema načinu stjecanja kapitala. Ako bivši nomenklaturologi uspješno funkcioniraju na tržištu, nema razloga postavljati pitanje kako su došli do inicijalnog kapitala. Efikasnost donosi probitak svima. Nije važno je li mačka crvena ili bijela važno je da lovi miševе. Ukoliko su naprotiv bivši nomenklaturologi neuspješni, onda će tržište samo ispraviti "moralnu nepravdu" i ako su silom ili prijevarom stekli inicijalni kapital, njihova nesposobnost će ih onemogućiti da ostanu kapitalisti. Isti argument vrijedi i za novu kapitalističku klasu koja se stvara uz pomoć države. Bez obzira na inicijalni način stvaranja kapitala, kada oni dođu na tržište te ako nisu sposobni na njemu funkcionirati, bit će pometeni, a na tržištu će ostati samo sposobni.

Po našem mišljenju takva pozicija izvedena iz klasične liberalne teorije pojednostavljuje realnost. Način na koji se nova kapitalistička klasa stvara nije neutralan s obzirom na to kako će budući sustav funkcionirati. Opasnost postoji kada je inicijalni distributer i nosilac prvobitne akumulacije država te kad postoji tendencija da ona nastavi igrati ulogu zaštitnika onih kojima je bogatstvo namaknula. Nova kapitalistička klasa može funkcionirati samo u monopolističkim uvjetima zaštite. Kao što se u modernoj socijalnoj teoriji govori o pojmu "wellfare dependency" siromašnih, možemo reći da se u našim uvjetima razvija pojam

“protectionist dependency”, nova klasa ne može biti uspješna ako nije zaštićena od države, ako ne dobiva ugovore bez javnog natječaja i sl. Na taj način možemo imati jedan specifičan državni kapitalizam ili *politički kapitalizam* zasnovan na sprezi države i novih vlasnika, gdje tržište i njegove pozitivne sankcije odbacuju nove vlasnike, ali ih država štiti od tržišnih sankcija. Na nešto duži rok to mora biti disfunkcionalno, mora smanjiti ekonomsku efikasnost sistema i dovesti do kriza i lomova. Neke elemente takvog kapitalizma imali smo do danas u novim “azijskim tigrovima” čiji je rast u velikoj mjeri bio temeljen upravo na takvoj sprezi države i novih kapitalista (paradigmatičan primjer čini Indonezija i uloga Suhartove obitelji u njenom razvoju. Razvoj *protona*, indonezijskog nacionalnog automobila, klasičan je primjer. Glavni poduzetnik, uz zaštitu države od strane konkurencije, bio je Suhartov sin). Takav kapitalizam, iako može dugo vremena biti motor razvoja, ima ugrađenu unutarnju granicu koja je upravo sada dosegnuta¹ i u Aziji. Prema mnogim promatračima u Hrvatskoj imamo na djelu razvoj kapitalizma upravo u toj maniri gdje država, kroz proces državno kontrolirane privatizacije, “bira” pojedince i grupe od kojih stvara novu kapitalističku klasu. Naravno tu su onda prisutne i opasnosti od državne zaštite koja se pruža svim tim novostvorenim kapitalistima od djelovanja tržišta. Model hrvatskog “tajkunskog kapitalizma” u mnogočemu podsjeća upravo na taj azijski model razvoja. Strategija izlaska iz krize kod azijskih tigrova stoga je usko povezana s političkim promjenama. Tajland, Južna Koreja, Indonezija sve su doživjele političke promjene kao preduvjet zaokreta ekonomskog razvoja. Politička demonopolizacija i rastakanje korumpirane veze države/partije i nove klase predstavlja onda preduvjet normalizacije razvoja. Hrvatski model drugačiji je od onog koji predviđaju teorije o politokraciji kao glavnom korisniku u transformaciji gdje birokratsko-menadžerska klasa odbacuje socijalistički omotač i preuzima direktne kapitalističke uloge. U toj predstavi dolazi jednostavno do transformacije nomenklature u novu kapitalističku klasu. Politički ili državni kapitalizam, međutim, stvara novu klasu na bazi političke lojalnosti i spremnosti ulazanja u posao, što će uključivati i jedan dio socijalističkih menadžera. Neki će učiniti na vrijeme skok u političkoj lojalnosti, ali to nije jedini i isključivi izvor formiranja nove klase. Pitanje njene socijalne baze ostaje donekle otvoreno (povratnici, stručnjaci, bivši privatnici), no bitan je kriterij politička lojalnosti i sprega s ili direktna uloga u novom državnom aparatu.² Glavni resurs nije onda kulturni kapital ili tehno-kratska sposobnost, nego politička lojalnost vezana uz volju za ulazak u svijet biznisa. Osnovna poluga za stvaranje te nove političko-kapitalističke klase jest privatizacija bivšeg društvenog sektora.

Kapitalistička klasa formirana “odozdo”

Gore opisan način stvaranja nove kapitalističke klase nazvali smo kreiranjem kapitalističke klase “odozgo” bilo kao državno-politički kapitalizam ili kao menadžerski kapitalizam. No to nije jedini način na koji se kapitalistička klasa stvara. Budući da su ukinute restrikcije privatnom sektoru, nova klasa se stvara i “odozdo”. Sitni poduzetnici nesputani pravnim ograničenjima u svom djelovanju mogu se nesmetano razvijati i rasti. Ulaz u privatni sektor nije više proskribiran i to omogućuje drugi način stvaranja nove kapitalističke klase. Taj dio nove klase nije stvaran “odozgo” niti je ovisan o državi (naravno da ovisi o poreznoj politici i općim uvjetima privredivanja). On predstavlja novu nepolitičku poduzetničku klasu. U praksi naravno postaji niz nijansi, prijelaza, u kontinuitetu od bivše poduzetničke klase (privatnika), koji nesmetano djeluju na tržištu, do onih koji koriste putove političkog kapitalizma za vlastitu ekspanziju i razvoj.

Empirijski dio naše analize bit će prvenstveno usmjeren na to da otkrijemo tko su pripadnici privatnog sektora koji se razvija nakon propasti kapitalizma i možemo li detektirati neke putove njegova stvaranja.

Stvaranje privatnog sektora

Polazeći od gore naznačenog okvira razmotrimo sada ekonomske pokazatelje formiranja privatnog sektora u hrvatskoj ekonomiji. Transformacija hrvatske ekonomije prema privatnoj išla je “krivudavim” putom. 1990. godine, na početku procesa privatizacije, ekonomija je bila organizirana u 10.859 poduzeća od kojih 3.637 u društvenom vlasništvu (35.5%), a 6.785 (62.5%) u privatnom (ostatak do 100% predstavljala su mješovita poduzeća i kooperativni sektor) (Rohatinski, Vojnić, 1996). No, da ne pomislimo da je hrvatska ekonomija u 1990. godini bila dominantno privatna. Privatni sektor se sastojao od malih tvrtki (od kojih je vjerojatno velik broj bio sasvim fiktivan) što se najbolje vidi iz strukture zaposlenosti gdje 97.6% zaposlenih radi u tih 35.5% poduzeća u društvenom vlasništvu, a u 62.5% privatnih poduzeća radi 1.7% zaposlenih. Do 1995. godine na prvi pogled nastupa dramatična promjena strukture vlasništva. U državnom sektoru (društvenog vlasništva više nema) imamo samo 1.8% poduzeća (ali s 27.6% od ukupnog broja zaposlenih). 94.6% poduzeća sada su u privatnom vlasništvu i u tom sektoru imamo 40.5% zaposlenih. U mješovitom vlasništvu imamo 3.0% poduzeća s 35.3% zaposlenih.

U stvari ono što se stvarno dogodilo ogromna je koncentracija gdje je bivši društveni sektor zamijenjen dvjema formama vlasništva; čistim državnim i mješovitim (gdje možemo pretpostaviti da država i dalje igra dominantnu ulogu). Taj sektor zajedno čine samo 4.8% poduzeća, ali s ukupno 72.9% zaposlenih. Dakle, ako je naša pretpostavka o dominantnoj ulozi države u mješovitom vlasništvu točna, onda možemo reći da je društveno vlasništvo zamijenjeno kontrolom države nad ekonomijom i njenim dominantnim utjecajem. Privatni sektor, iako značajno raste i kao što smo vidjeli zapošljava 40.5% zaposlenih, ustvari je izrazito razdobljen. Njega u prvom mjesecu 1996. godine čini 127.635 poduzeća. (sjetimo se da je u 1990. ukupni broj poduzeća u Hrvatskoj bio 10.859). Dakle struktura ekonomije očituje se u tome da je društveni sektor zamijenjen državnim i mješovitim sektorom (u kojem država dominira) nasuprot kojem stoji sitni i razdobljeni privatni sektor. To samo po sebi nije ništa loše. T. Petrin (1986) pokazala je kako je struktura tadašnje jugoslavenske privrede iskrivljena prema velikim poduzećima. U strukturi jugoslavenskih poduzeća (1978–81) u malim poduzećima (do 125) bilo je 7% zaposlenih u usporedbi s 30% u razvijenim zapadnim državama. U svojoj analizi autorica ne govori primarno o vlasničkoj strukturi. Novi podaci nam indirektno govore o vlasničkoj strukturi koja podržava tezu o političkom kapitalizmu ili državno kontroliranom kapitalizmu.

Teorijske prognoze

Kako možemo sistematizirati teorijske prognoze o socijalnoj osnovici novostvorenog privatnog sektora? Prvo ćemo poći od kontroverze o ulozi i sudbini politokracije i tehnokracije iz starog socijalističkog sustava. Teoretska razmatranja inicijalno su počela od teze da ta grupacija (klasa) mora biti najveći gubitnik transformacijskog procesa. Još koncem 80-ih V. Nee (1989) razvio je tezu o tome da će direktni proizvođači biti najveći korisnici tržišne transformacije.

Koncem 80-ih formulirana je kontrateorija čija je osnovna tvrdnja da će najveći korisnici transformacije biti upravo stara politokracija i tehnokracija. Politokracija će svoje političke resurse koristiti da ih transformira u ekonomske, a tehnokracija će svoje znanje moći još više iskoristiti u tržišnom sustavu (Hankiss, 1990; Staniszkis, 1991). Ocjena uloge tehnokracije uvelike ovisi o tome kako je ona došla i zadržala postojeće položaje. Ako se polazi od hipoteze da je tehnokracija samo priprema politokracije, da svoj položaj zahvaljuje nomenklaturskoj raspodjeli mjesta, onda s izostankom političke podrške mora i ta tehnokracija nestati sa scene. S druge strane, ako ona ipak razvije određene sposobnosti rukovođenja neovisno o političkoj podršci, to bi joj moglo omogućiti da preživi i transformira se u novu uspješnu menadžersku klasu. Mogućnost tehnokracije da razvije sposobnosti rukovođenja, potrebne za tržišnu privredu, ovisi o stupnju otvorenosti privrede i njene unutarnje tržišnosti. Prihvatimo li tu hipotezu, očito je da su bivša jugoslavenska, mađarska, a donekle i poljska tehnokracija bile mnogo bolje pozicionirane za preživljavanje tranzicije u tržišnu ekonomiju nego, na primjer, tehnokracija u ondašnjoj Čehoslovačkoj, a da ne govorimo o Rumunjskoj, Bugarskoj ili o zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza.³ Sposobnost održavanja i transformacije tehnokracije zavisna je očito i o dubini političkih promjena. Tako na primjer istraživanja pokazuju kako se zapravo ruska tehnokracija uspješno održava, što je vjerojatno uvjetovano time što je Rusija prošla mnogo više kroz gradacijsku, relativno postepenu transformaciju nego kroz naglu revoluciju. S druge strane, pad režima u Hrvatskoj i Mađarskoj bio je mnogo dublji, tako da je inicijalni pokušaj tehnokracije da se transformira kroz sustav menadžerskog *by-out* zaustavljen od Antalove vlade, što se odražava i u komparativnim podacima za Mađarsku (S. Széleányi, I. Széleányi, I. Kovach, 1995).

Ovakve prognoze inicijalno su bile povezane s negativnom ideološkom intonacijom "ništa se nije promijenilo". Tu negativnu ideološku intonaciju možemo sažeti u sintagmi da je "crvena buržoazija" postala sada buržoazija bez crvenog predznaka ili *nomenklatura buržoazija*. Više diferencirani pristupi upozoravaju kako se politokracija, naročito u posljednjim fazama razvoja socijalizma, ne smije uzimati kao jedinstvena socijalna grupacija. Njena duboka podijeljenost na "dogmatičare", "liberale", "tehnokrate" pridonosi i olakšava pad komunizma (Lane, 1996; Wesolowski, 1992). Prema tome kontinuitet elite može jednostavno značiti da onaj njezin segment koji je bio više reformatorski orijentiran ostvaruje svoje ciljeve i sada počinje vršiti rukovodno-upravnu funkciju, oslobođenu iracionalnog bremena socijalističkog sustava. Možemo razviti hipotezu da u određenim uvjetima transformacija članova bivše menadžerske elite u privatne poduzetnike kroz *managerial buyout* može biti strategija upravo sposobne elite da izbjegne novu političku kontrolu. *Managerial buyout* karakterizira Mađarsku, a i Hrvatsku (Županov, 1995). Kako novi procesi transformacije idu sve manje u pravcu racionalizacije, a sve više u pravcu nove političke kontrole, novog "političkog kapitalizma", gdje država opet ima odlučujući utjecaj na poduzeća, tako menadžeri "bježe" u privatizaciju da izbjegniju novu kontrolu. Svim je ovim teorijama zajedničko prognoziranje kako će pripadnost menadžerskoj, a možebitno i politokratskoj eliti biti prediktor pozitivno povezan sa sudjelovanjem u privatnom sektoru u postsocijalističkoj transformaciji. Iako se teorije ne slažu o motivima, političkim implikacijama i moralnim ocjenama, one proizvode niz empirijski provjerljivih hipoteza.

Spomenut ćemo još dvije teorijske prognoze o faktorima koji će djelovati na socijalnu osnovicu novog privatnog sektora. Prva je teorija "prekinute buržoazije", temeljena na *kulturnom kapitalu obitelji*, koju je razvio I. Széleányi sa suradnicima u nekoliko svojih radova (Széleányi, 1988; Szeleny, Machin, 1989). Suština je njegova argumenta da je proces prirodnog stvaranja buržoazije prekinut nadolaskom novog socijalističkog sustava. S uklanjanjem prepreka proces će se nastaviti i najbolji prediktor za otkrivanje pojedinaca, koji će ulaziti i stvarati novi privatni sektor, jest da li pripadaju obiteljima koje su bile angažirane u privatnom sektoru prije socijalizma. Poduzetničke vrijednosti leže zapretane u pojedincima koji pripadaju obiteljima s poduzetničkom tradicijom i samo čekaju da mogu izbiti na površinu. Ova teorija proizvodi lako provjerljivu empirijsku hipotezu da će današnji novi poduzetnici biti oni koji potječu iz bivših predsocijalističkih poduzetničkih obitelji.

H. Kitschelt (1992) zasniva svoja predviđanja na konceptu *korisnih resursa* koji su stečeni u starom socijalističkom sustavu, a mogu se korisno konvertirati u novom tranzicijskom periodu. Iako je Kitschelt prvenstveno zainteresiran kako će se to odraziti na podršku političkim strankama različitog profila, njegov se pristup može generalizirati i u smislu ulaska u privatni sektor. Prethodno sudjelovanje u privatnom sektoru je takav resurs, ali isto tako i neki vidovi obrazovanja, veze i poznanstva i sl. Novi sustav će omogućiti ekspanziju postojećim privatnicima, ali isto tako i kvalificiranim radnicima u lakoj industriji i uslužnom sektoru. Mnoge profesije od liječnika do inženjera također imaju takve resurse koji se mogu konvertirati i mogu biti korisni u novom privatnom sektoru.

Nacrt istraživanja

Hipoteze

Osnovni cilj istraživanja opisivanje je stvaranja privatnog sektora u Hrvatskoj i stavljanje tog procesa u kontekst gore elaboriranih teorijskih prognoza te testiranje prognoze koja najbolje opisuje njegovo stvaranje. Konfrontirat ćemo nekoliko osnovnih hipoteza koje se mogu izvući iz navedenih teorijskih prognoza.

U prvom redu vidjet ćemo da li se hipoteza o transformaciji stare nomenklature u novu *nomenklaturnu buržoaziju* može odčitati iz naših podataka? Je li politički kapital stare socijalističke elite (političke i menadžerske) iskorišten kao resurs i pretvoren u ekonomski kapital u postkomunističkoj transformaciji ili, obrnuto, pozicija vezanosti uz bivšu socijalističku vlast predstavlja prepreku u novom postkomunističkom i u velikoj mjeri antikomunističkom periodu. Ako nova poduzetnička elita nije formirana od bivše nomenklature (menadžerske i političke elite komunističkog perioda), onda se postavlja pitanje odakle se ona regrutira. Széleányi i suradnici govore o "prekinutoj buržoaziji". Nova elita stvara se od potomaka bivših poduzetnika. *Kulturni kapital obitelji* aktivira se kada su zakonska ograničenja i politički pritisci ukinuti. Potomci bivših poduzetnika nastavit će putem s kojega ih je komunistički period skrenuo. Ako je ta hipoteza točna, onda će se redovi novih poduzetnika disproportionalno popunjavati potomcima bivših poduzetničkih klasa.

Sumirajuća hipoteza polazi od pretpostavke da će se u novu poduzetničku klasu sliti širi krug onih koji smatraju da mogu profitirati u novoj tržišnoj ekonomiji, koji su već u socijalističkom periodu stekli preduvjete kao što su: obrazovanje, veze i poznanstva, poznavanje tržišta, a koji im omogućavaju da uđu u privatni sektor. Ova hipoteza nije suprotna onoj o preokretanju nomenklature u

novu poduzetničku klasu, jedino je nešto šira. Naime i nomenklaturna pozicija može se smatrati jednim od resursa, no to nije jedini resurs koji se mogao steći u starom sistemu. Prema tome ova hipoteza ne isključuje da će pripadnici nomenklaturne (menadžeri i političari) biti natprosječno zastupljeni u poduzetničkoj klasi, ona samo tvrdi da i ne-članovi nomenklaturne posjeduju *korisne resurse* tražene na tržištu, kao što su: obrazovanje, iskustvo te koji se mogu aktivirati u pretočiti poduzetnički položaj. Isto tako Szelenyijev kulturni kapital obitelji također se može smatrati kao korisni resurs upotrebljiv u novom sistemu.

Varijable

Osnovna zavisna varijabla radni je status ispitanika gdje, s jedne strane, kontrastiramo sve one koji samostalno obavljaju djelatnost (obrtnike i razne druge uslužne djelatnike), poslodavce, poslodavce vlasnike malih radnji do vlasnika i suvlasnika većih poduzeća.

Uz to koristimo niz nezavisnih varijabli: a) radno mjesto krajem 1989. g., b) članstvo u SK dok je postojala kao jedina politička stranka, c) jesu li otac i/ili djed bili privatnici, d) je li radio/la izvan Jugoslavije prije 1990. g., e) veličinu mjesta u kojem je rođen/a kao i klasične demografske varijable: obrazovanje, spol, starost. Koristimo i varijable: plaće u prethodnom mjesecu, sadašnje radno mjesto.

Uzorak

Analiza se temelji na dvama uzorcima. Prvi je prikupljen anketiranjem u proljeće 1989. g. (N = 2508), a drugi po istom principu u proljeće 1996. g. (N = 2202) Oba uzorka su reprezentativni za odraslo (18 godina i više) stanovništvo Hrvatske. Korišten je višestupnjeviti slučajni *cluster*-tip nacrtu uzorka. Anketa je izvršena po principu intervjuiranja "od vrata do vrata". Anketa 1989. g. bila je dio ankete izvršene na području čitave bivše Jugoslavije, a ovdje je korišten samo uzorak u Hrvatskoj. Godine 1996. anketa je provedena samo na području Hrvatske. Prvo istraživanje izveo je Konzorcij socioloških instituta Jugoslavije. Druga anketa (1996) provedena je u organizaciji Centra za istraživanje tranzicije u Zagrebu.

Rezultati istraživanja

Kao polaznu točku naše analize pogledajmo prvo kako se promijenila struktura zaposlenih i u kojoj je mjeri došlo do ekspanzije privatnika. Pod privatnicima ovdje podrazumijevamo poduzetnike i poslodavce (one koji samostalno rade u privatnom sektoru i one koji plus toga zapošljavaju druge u privatiziranim poduzećima). Dakle tu sada ne ubrajamo zaposlene u privatnom sektoru. Usporedimo li naše uzorke iz 1989. i 1996. godine, onda vidimo da su se desile određene značajne strukturalne promjene. 1989. godine smo imali 30 (1.2%) zanatlija, privatnih poduzetnika i slobodnih profesija. 1996. godine imamo ukupno 102 ili 4.7% od uzorka samostalnih poduzetnika te poslodavaca vlasnika. Od toga 41 (1.9%) osoba radi samostalno, a imamo 61 (2.8%) poslodavca. U svakom slučaju vidimo dramatičan skok onih koji samostalno rade jer se njihovo sudjelovanje u ukupnoj radnoj snazi u promatranom razdoblju povećalo za četiri puta.

Strukturalne promjene ukazuju kako u 1996. g. imamo znatno manji broj onih koji su naslijedili status privatnika od oca. Oca privatnika u uzorku od 1989. g. imalo je 42,9% tadašnjih privatnika, a u 1996. 13,7% privatnika. Kako je to suviše kratak period u kojem bismo mogli očekivati neku dramatičnu razliku u strukturi zanimanja očeva, očigledno je razlika rezultat činjenice da je ekspanzija privatnog sektora nakon pada komunizma privukla ne samo one koji su imali kulturni kapital privatnog poduzetništva u obitelji (Szelenyijeva hipoteza), nego je regrutacija uslijedila mnogo šire. Prema tome to nas navodi da odgovore na pitanje o regrutaciji privatnika potražimo u drugim teorijskim prognozama.

Odgovor na teorijske hipoteze naznačene ranije u faktorima koji utječu na stvaranje novog privatnog sektora pokušat ćemo konstruirati na temelju logističke regresije, gdje nam je zavisna varijabla dihotomijska varijabla: status privatnika ili poslodavca naspram zaposlenoga, a niz nezavisnih varijabli izveden je iz naprijed naznačenog teorijskog okvira. Tako ćemo analizirati niz varijabli koji nam naznačuju poduzetnički status u obitelji (jesu li djed ili otac bili privatnici), zatim niz varijabli koji nam indiciraju položaj pojedinca u komunističkom periodu tj. u 1989. godini (je li imao status direktora, političara ili sl.), što nam jer osobito važno ako želimo odgovoriti na pitanja o konverziji nomenklaturnog statusa u sadašnji status privatnog poduzetnika. Na kraju nekoliko standardnih varijabli kao što su: obrazovanje, spol, starost, mjesto rođenja koje nam mogu dati odgovor na pitanje o konverziji korisnih resursa o kojima govori Kitchel.

Tabela 1. Logistička regresija pozicija privatnih poduzetnika na naznačenim varijablama (uzorak 1996. godina)

Nezavisne varijable	Zavisna varijabla – Privatni poduzetnici		
	B	Značajnost	Exp(B)
Direktor	2.4721	.0004	11.8476
Niži rukovodilac	.2596	.8140	1.2965
Obrtnik	3.6080	.0000	36.8932
Štručnjak	.0523	.9091	1.0537
Članstvo u SK	.2616	.3803	1.2990
VKV-radnik	.5784	.3580	1.7831
Tehničar	1.1857	.0041	3.2728
Poslovođa	2.1022	.0000	8.1839
Otac obrtnik	.4987	.2023	1.6466
Djed obrtnik	.2091	.5610	1.2326
Obrazovanje	.3956	.0003	1.4853
Spol	-.8370	.0011	.4330
Starost	.0381	.0003	1.0388
Mjesto rođenja	.1556	.0186	1.1683
Je li radio izvan			
Jugoslavije do 1990. g.	.4415	.1823	1.5550
Konstanta	-18.4315	.0000	

U prvoj koloni imamo regresijske koeficijente (B), njihova značajnost dana je u drugoj koloni. U trećoj koloni imamo *odds ratios* definirane kao odnos vjerojatnosti da se jedan događaj pojavi naspram vjerojatnosti da se ne pojavi. Zadnja kolona (Exp)B

pokazuje nam faktor za koji se *odd* mijenja kada se nezavisna varijabla promijeni za jednu jedinicu. Ako pogledamo našu prvu nezavisnu varijablu koja ima dvije vrijednosti (ne-direktor i direktor), to znači kako je vjerojatnost da će netko danas biti privatnik jedanaest puta veća ako je 1989. g. bio direktor nego ako to nije bio.

Što nam ovi podaci govore s obzirom na predviđanja gore spomenutih teorija? U prvom redu da Szelenyijeva teorija kulturnog kapitala obitelji nema empirijske potvrde u našim podacima. Imati djeda obrtnika nije nam se pokazalo kao značajan prediktor za položaj poslodavca danas. S druge strane, biti obrtnik 1989. g. (u odnosu na ne biti obrtnik) povećava vjerojatnost da je pojedinac danas poslodavac za gotovo 37 puta. Ipak moramo biti oprezni i ako želimo tvrditi da je na temelju ovih podataka Szelenyijeva teorija definitivno opovrgnuta. Pogledamo li rezultate Osborna i Slomczynskoga (1997) koji koriste podatke za nekoliko kohorti privatnika koji ulaze u taj status u Poljskoj u različitim periodima od 1949. do 1993. godine, onda oni pokazuju da u svim periodima do transformacije koja počinje 1989. g. položaj oca kao privatnika značajno utječe na to tko postaje privatnik. Samo u posljednjem periodu, u kojem dolazi do najveće ekspanzije privatnog sektora, utjecaj oca privatnika nestaje kao signifikantan. Možda u našem slučaju imamo posla upravo s takvim fenomenom što ćemo kasnije provjeriti na podacima za privatnike u ranijim kohortama. Ono što možemo tvrditi u slučaju Hrvatske jest kako položaj oca nije značajan upravo u zadnjoj fazi s najvećom ekspanzijom privatnog sektora. To onda implicira da se ne pokazuje kao točna Szelenyijeva pretpostavka kako će povoljni uvjeti osloboditi "zapretanu" poduzetničku inicijativu. Najznačajniji faktor koji determinira današnji položaj poslodavca jest ako je netko bio privatni obrtnik i u 1989. godini.

Druga teorijska predviđanja nalaze potvrdu u našim podacima. U prvom redu biti direktor u bivšem društvenom sektoru pozitivan je prediktor da se bude poslodavac u sadašnjem sustavu (kao što vidimo iz zadnje kolone biti direktor u 1989. g. povećava vjerojatnost da će netko danas biti poslodavac za jedanaest puta). Put od bivše menadžerske tehnokracije prema današnjim poslodavcima u svakom je slučaju jedan od kanala kako se stvara nova kapitalistička klasa. No isto tako status poslovođe i tehničara, (naročito ovaj prvi) značajni su prediktori statusa poslodavca u 1996. godini.

Obrazovanje je značajan prediktor iako to položaj stručnjaka (definiranih kao ljudi s fakultetskom spremom) sam po sebi nije. Obrazovanje u usporedbi s faktorima položaja manje je značajan faktor. Resursi u smislu tehničke, poslovodne funkcije ili obrazovanja značajni su za formiranje nove kapitalističke klase. Činjenica da je netko bio obrtnik značajna je kao prediktor za današnji status poslodavca. (No moramo spomenuti da se ne radi o jednostavnoj reprodukciji bivših obrtnika u današnje poslodavce jer od današnjih poslodavaca svega 16% su bili obrtnici u 1989. godini. Dakle, taj status je značajan faktor, ali nikako ne dominantan u objašnjenju današnjeg statusa. Samo 4% poslodavaca su to u privatnim poduzećima osnovanim prije prve polovine 1990. godine) Ovdje treba dodati i dob koja pokazuje da su mlađi ljudi skloniji da postanu poslodavci (pozitivni predznak koeficijenta B posljedica je kodiranja koje svrstava ispitanike od starijih prema mlađim prema godini rođenja). Ako dakle "zbrojimo" faktore starosti i obrazovanja, onda vidimo da teorija korisnih resursa svakako dobiva značajnu potvrdu. Od demografskih varijabli biti muškarac pozitivan je prediktor za status poslodavca.

U zaključku o teorijama i predviđanjima koja iz njih proizlaze vidimo kako samo Szelenyijeva teorija kulturnog kapitala obitelji nema empirijskih potvrda. Sve ostale teorije mogu naći potvrdu u našim podacima. No nemamo razloga smatrati kako time što smo empirijski verificirali više teorija imamo na neki način posla s premalo preciznim mjerenjem. Te teorije nisu međusobno isključive. Dapače, možemo reći da svaka ta teorija opisuje jedan od putova stvaranja nove kapitalističke klase. Nemamo razloga smatrati da postoji samo jedan kanal koji vodi u novu kapitalističku klasu. Očito je na djelu proces u kojem bivši direktorski položaj predstavlja značajan resurs u zadobivanju statusa poslodavca, ali i niz drugih statusa imaju isti značaj kao npr. obrazovanje, bivši obrtnički status i sl. Teorija nomenklature buržoazije i teorija "korisnih resursa" dobivaju empirijsku potvrdu, a vjerojatno svaka opisuje različit put stvaranja nove kapitalističke klase.

Pri analizi poslodavaca moramo uzeti u obzir da se u točno 50% slučajeva radi o poduzećima (ili radnjama) koja su kao privatna poduzeća osnovana po prvi put poslije 1990. godine. Dakle tu imamo polovinu poslodavaca koji su to u potpuno novonastalom privatnom sektoru, a ne samo u privatiziranim bivšim društvenim poduzećima.

Pogledajmo sada primanja koja su poslodavci iskazali u odnosu na ostale zaposlene. Podijelimo li poslodavce u tri osnovne kategorije: a) one koji samostalno obavljaju posao, b) oni koji su vlasnici/suvlasnici radnje sa zaposlenima, i konačno c) vlasnike/suvlasnike poduzeća i usporedimo li ih s iskazanim primanjima uposlenika, dobivamo sljedeću situaciju.

Tabela 2. Usporedba plaća poslodavaca i posloprimaca u 1996. godini.

Poslodavci	Plaća (prethodni mjesec)	Posloprimci	Plaća (prethodni mjesec)
Samostalno radi	2282.29	Rudari i industrijski radnici	1389.14
Vlasnik/suvl. trgovine	2625.49	Transportni radnici	2031.58
Vlasnik/suvl. poduzeća	3800.00	Administrativna služba	1620.55
		Stručnjaci	2366.81
		Rukovođeće osoblje	3337.39

Plaće onih koji samostalno rade samo neznatno su ispod primanja stručnjaka. Vlasnici/suvlasnici radnji zarađuju prosječno više od stručnjaka, ali manje od rukovođećeg osoblja, dok vlasnici poduzeća zarađuju više od rukovođećeg osoblja općenito. Na žalost nemamo podatke o plaćama iz 1989. godine, pa je izravna usporedba nemoguća. No ono što možemo usporediti jest standard koji ćemo ovdje mjeriti preko dva indikatora, veličine stana i snage automobila.

Tabela 3. Veličina stana privatnika i ostalih zaposlenih u 1989. i 1996. godini

m ² po članu domaćinstva	1989.		1996.	
	Svi zaposleni	Privatnici	Svi zaposleni	Privatnici
1-10	10.0	0	7.4	3.9
10.01-20	44.7	46.7	41.1	35.3
20.01-30	27.5	23.3	26.2	31.4
30.01 i više	17.7	30.3	25.3	29.4
	N=2466	N=30	N=2100	N=102

Privatnici nešto bolje stoje u stambenom prostoru nego prosjek zaposlenih. U 1989. g. njih 30.0% ima više od 30 m² po članu domaćinstva u usporedbi sa 17.7% kod ostalih zaposlenih koji se nalaze u toj kategoriji. Obrnuto, u najnižoj kategoriji s do 10 m² po članu domaćinstva imamo 10% zaposlenih i nula privatnika. Situacija generalno ostaje ista u 1996. godini, ali se razlika u stvari nešto smanjuje. Sada imamo 3.9% privatnika u najnižoj kategoriji, a i razlika u najvišoj kategoriji izgleda nešto manja. Indeks disimilarnosti (postotak uzorka koji bi trebao promijeniti svoje mjesto da bi se izjednačile dvije distribucije koje uspoređujemo) za 1989. g. iznosi 14.2%, a za 1996. 9.3%. Dakle više pojedinaca trebalo bi promijeniti svoje mjesto u distribuciji 1989. g. nego 1996. g. što znači da je razlika u prosječnoj veličini stana između privatnika i ne-privatnika bila veća u 1989. g. nego u 1996. godini. To je vjerojatno uvjetovano ulaskom novog kontingenta samostalnih poduzetnika koji su na to prisiljeni zbog otpuštanja ili izvanredno niskih plaća u društveno-državnom sektoru. Stanovi su mnogo stalniji i možda slabije odražavaju promjene nego što ih možemo odčitati na automobilima, pa stoga slijedi tabela 4.

Tabela 4. Posjedovanje i zapremina motora automobila zaposlenih i privatnika u 1989. g. i 1996. g.

	1989.		1996.	
	Zaposleni	Privatnici	Zaposleni	Privatnici
nema automobila	39.9	3.3	48.6	18.6
ima – do 1000 cm ³	12.8	10.0	8.0	9.8
ima – 1001–1300 cm ³	34.1	50.0	25.2	25.5
ima – 1301–1600 cm ³	0.3	23.3	13.0	25.5
ima – 1601 i više cm ³	3.0	13.3	5.2	20.6
	N=2478	N=30	N=2100	N=102

Generalno možemo reći da privatnici u 1989. i u 1996. godini prema ovom indikatoru stoje na podjednakoj distanci od ostale populacije. U oba promatrana perioda imamo otprilike četiri puta više privatnika koji posjeduju automobil zapremine motora veće od 1600 cm³ nego što ga ima ostala populacija (13.3% privatnika naspram 3.0% ostalih zaposlenih u 1989. g. usporedivo s 20.6% privatnika naspram 5.2% ostalih zaposlenih u 1996). Ali ono što istovremeno zapažamo u 1996. g. izraženije je “socijalna diferencijacija” u posjedovanju automobila kako među zaposlenima generalno tako i unutar grupe privatnika. Naime vidimo da 40% (39.9%) zaposlenih nema automobila u 1989. g., a da taj postotak skače za skoro 9%, tj. na 48.6% u 1996. godini. Ali još dramatičnije skače broj privatnika koji nemaju automobil, od 3.3% u 1989. g. na 18.6% u 1996. g., što je skok za skoro pet i pol puta. Pogledamo li relativne brojeve onih koji imaju najjaču kategoriju automobila, onda vidimo također skok u oba promatrana perioda (od 3.0% na 5.2% unutar populacije zaposlenih, a od 13.3% na 20.6% među privatnicima poslodavcima). Indeks disimilarnosti je opet za 1989. g. 38.8, a za 1996. g. 30%. Dakle relativno povećanje onih koji nemaju automobile, ali i onih koji imaju najjače automobile. Očigledno kako tržišna diferencijacija djeluje, tako se socijalna diferencijacija povećava. Veći je broj onih koji si više ne mogu priuštiti automobil, ali istovremeno i relativno veći broj onih koji imaju najjače automobile. Dramatičan skok privatnika bez automobila ukazuje nam na snažnu diferencijaciju unutar tog sektora gdje sada ulazi velik broj novih poduzetnika (od kojih će vjerojatno mnogi i propasti) istovremeno s malom grupom jakih “novih” kapitalista. Jedan dio novih poduzetnika ušao je u privatni sektor prisiljen činjenicom otpuštanja s dosadašnjih radnih mjesta ili uslijed ekstremno niskih zarada, jer im se čini da će u privatnom sektoru ipak poboljšati vlastiti status. Smanjenje razlike mjerene indeksom disimilarnosti ukazuje da se razlika između privatnika i ne-privatnika smanjila, a ne povećala.

Koristeći činjenicu da imamo podatke za 1989. g. pogledajmo postoji li neka razlika u strukturi determinanti koje utječu na formiranje poduzetničkog statusa. Sjetimo se podataka Osborna i Slomczynskoga (1997) koji pronalaze značajan utjecaj činjenice da je otac bio privatnik u svim kohortama koje stupaju u radnu snagu za vrijeme komunizma u Poljskoj. Jedino u zadnjem valu, postkomunističkom razvoju, činjenica da je otac bio privatnik prestaje djelovati što autori tumače naglom ekspanzijom privatnog sektora.

Tabela 5. Logistička regresija na zavisnu varijablu privatni poduzetnik u 1989.

Nezavisne varijable	Zavisna varijabla – privatni poduzetnik		
	Koeficijent B	Značajnost	Exp(B)
Djed privatnik	.9878	.0851	2.6854
Otac privatnik	1.1525	.0475	3.1660
Prvo radno mjesto privatnik	4.6228	.0000	101.7836
Prvo radno mjesto rukovodilac	1.6862	.1824	5.3991
Prvo radno mjesto stručnjak	-1.0035	.3286	.3666
Prvo radno mjesto tehničar ili poslovođa	.4148	.7224	1.5140
Prvo radno mjesto VKV-radnik	.4377	.5010	1.5491
Članstvo u SK	-.1670	.5909	.8462
Naselje	.2222	.1014	1.2488
Spol	.8618	.1135	.4224
Starost	.0142	.4138	1.0144
Obrazovanje	.2360	.0250	1.2662

Činjenica da u 1989. g. netko ima oca privatnika (ali ne i djeda) značajno je povezana s tadašnjim statusom privatnika. Prema tome iz toga možemo zaključiti da u komunističkom periodu (isto kao i u Poljskoj) obiteljski kulturni kapital igra značajnu ulogu pri prenošenju statusa privatnika. (Imati oca privatnika povećava vjerojatnost da će netko i sam biti privatnik za tri puta u odnosu na one koji nemaju oca privatnika). Mehanizam preko kojega se to čini vjerojatno je direktno prenošenje kapitala (nasljeđivanje trgovine ili pomoć oca u uspostavljanju vlastita samostalnog posla). U anketi nemamo podatke koji bi nam omogućavali da direktno testiramo tu hipotezu, ali je to sasvim vjerojatna pretpostavka. Nijedna od ostalih ispitanih varijabli ne pokazuje se kao značajan faktor osim činjenica da je počeo karijeru kao privatnik i da je obrazovan. 101 puta je veća vjerojatnost da je netko danas privatnik ako je započeo karijeru kao privatnik u odnosu na one koji ne počinju karijeru kao privatnici, ali to nema neko veće teorijsko značenje u ovom kontekstu. Ta činjenica nam jednostavno govori o intrageneracijskoj nepokretljivosti privatnika. Doduše nismo to uspoređivali s intrageneracijskom nemobilnošću drugih socio-profesionalnih grupa, pa ne možemo reći da li je

ona veća ili manja. Sve ostale varijable koje su značajan prediktor statusa privatnika u 1996. g. ovdje se ne pokazuju kao značajne (naravno mi nemamo analogiju radnom mjestu u 1989. g., nego ovdje koristimo prvo radno mjesto s kojim uspoređujemo sadašnje radno mjesto). S višim stupnjem obrazovanja raste vjerojatnost da će netko biti u statusu privatnika. Je li teorija prekinute buržoazije ili kulturnog kapitala obitelji možda ipak potvrđena? U slučaju Hrvatske radi se o tipu ekonomije s relativno većim stupnjem tolerancije prema privatnom sektoru u usporedbi s ostalim komunističkim zemljama, pa nasljeđivanje djeluje kao faktor. Konsekventno tome, privatni potencijal nije kompletno zakočen, obrnuto, on djeluje i iskazuje se kroz nasljeđivanje statusa privatnika u 1989. g. Prestanak komunizma te činjenica uklanjanja institucionalnih prepreka ne dovodi do pojačanja i oslobađanja kulturnog kapitala obitelji. Drugi socijalni mehanizmi počinju djelovati u regrutiranju poduzetnika. Indikatori tih drugih socijalnih mehanizama upravo se nalaze u razlikama statističkih prediktora za status privatnika u 1989. i 1996. godini. U oba uzorka pokazuje se kao značajna činjenica da je netko bio privatni poduzetnik 1989. g. (za uzorak iz 1996) ili da je počeo svoju radnu karijeru kao privatni poduzetnik. Ali ako je suditi po veličini $\exp(b)$, onda je relativna značajnost činjenica da je netko počeo karijeru kao privatnik u 1989. g. bila relativno značajnija za njegovu poziciju u 1996. g. nego da je netko bio obrtnik u 1989. godini. Sve to govori u prilog činjenice da je struktura drugih faktora značajna za formiranje privatnika u 1996. godini, a te faktore nalazimo u radnim mjestima direktora, tehničara i poslovođe u 1989. godini. Budući da je to najvažnija razlika u odnosu na faktore koji utječu na formiranje poduzetnika u 1989. godini, mislimo da je to zapravo najveća potvrda Kitscheltove teorije korisnih resursa. Korisno stečeni resursi u socijalističkom sustavu konvertiraju se u poduzetnički status. Kombinacija znanja, veza i poznanstava, iskustvo postaju direktni faktori koji vode u poduzetnički status.

Drugim riječima, evolucijske teorije koje predviđaju postepeno prerastanje privatnog sektora iz komunističkog perioda, kroz proces ekspanzije nakon ukinuća institucionalnih ograničenja, opisuju samo dio procesa. (Stark, 1992, 1996; Etzioni, 1993). Taj dio procesa je uhvaćen u našoj analizi kroz značajan prediktor statusa privatnika u 1989. za poduzetnički status u 1996. godini. No ono što predviđaju teorije koje kažu da s komunizmom dolazi do radikalnog prevrata (Rutherford, 1994; Berliner, 1993; Kitschelt, 1992) također je potvrđeno kroz konverziju statusa iz 1989. g. u poduzetnički status u 1996. godini. Obrazovanje je i u jednom i u drugom periodu značajan prediktor za ulazak u poduzetnički status, prema tome ne možemo reći da samo obrazovanje predstavlja konvertibilni resurs, ali to svakako možemo reći za određene radne statuse. Ta konverzija radnih statusa odgovara, s jedne strane, teorijama Hankissa (1990) i Staniszkisa (1991) o nomenklaturi koja konvertira svoj politički kapital u poduzetnički status. To je vidljivo iz činjenice da je direktorski status značajan prediktor. No isto tako šira teorija konverzije statusa, a ne samo elitnog nomenklaturnog, dobiva svoju potvrdu jer i nenomenklaturni statusi tehničara ili poslovođe također predstavljaju značajan prediktor. Prema tome konverzija nomenklaturnog položaja u poduzetnički status predstavlja samo segment šireg procesa konverzije korisnih resursa, stečenih u socijalističkoj ekonomiji, u poduzetnički status u kapitalističkoj ekonomiji.

Još jedna indirektna potvrda tog procesa može se naći u činjenici da neka mjesta u 1989. g. predstavljaju značajan prediktor za položaj poduzetnika u 1996. g., a takve značajnosti nema za prva radna mjesta i njihovu prediktabilnost za status privatnika u 1989. godini. Ta usporedba je samo približna jer za 1989. g. nemamo točku promjene sustava kakva je 1989. za analizu 1996. godine. Aproksimacija prvog radnog mjesta pokazuje da "resursi" prvog radnog mjesta ne predstavljaju značajan prediktor za status privatnika u 1989. g. (osim naravno za one koji počinju radnu karijeru kao privatnici). To je bitno drugačije od situacije u 1996. g. gdje neki radni statusi iz 1989. godine predstavljaju značajan prediktor.

Klasa formirana "odozgo" i "odozdo" – jedna komparacija

Do sada smo se isključivo bavili detektiranjem putova formiranja nove kapitalističko-poduzetničke klase za koju smatramo da se stvara "odozdo", koristeći ukidanje ograničenja za ekspanziju privatnog sektora koja su postojala u socijalističkom sistemu. No većinu ekonomije predstavljaju zapravo bivša društvena poduzeća koja su poluprivatizirana ili privatizirana. Bitno je da je u tom procesu privatizacije država imala i ima mnogo veću ulogu. Iako naravno ne možemo isključiti upletenost države i u stvaranje čistog privatnog sektora, to je mnogo manje prisutno nego u ovom procesu gdje država izvodi sam proces privatizacije ili pak gdje država i dalje igra ulogu bilo većinskog ili manjinskog vlasnika. U ovom dijelu želimo vidjeti da li postoji kakva razlika između po karakteristikama "čistog" privatnog sektora i onog koji je svojom pupčanom vrpcom još vezan uz državu. Kao što smo vidjeli taj za državu vezani sektor dominantan je u strukturi Hrvatske privrede. U tom sektoru obuhvaćena su mješovita poduzeća u kojima je izmiješano državno i privatno vlasništvo u različitom omjeru, a koja su nastala iz bivših društvenih poduzeća kao i potpuno privatizirana bivša društvena poduzeća. Naravno u taj sektor spadaju javna poduzeća, državne službe i ustanove. Nasuprot njima, pod novim privatnim sektorom tretiramo privatna poduzeća osnovana prije 1. 6. 1990. kao i novoosnovana privatna poduzeća nakon tog datuma.

U ovoj analizi nećemo koristiti reprezentativni uzorak, već ciljani uzorak "elite". Od ukupnog broja od 209 članova elite izvukli smo 46 vlasnika poduzeća i trgovina te 84 direktora koji nisu vlasnici, već obavljaju menadžersku funkciju u jednom od gore spomenutih tipova poduzeća koja su privatizirana, ali su "pupčanom vrpcom" vezana uz državu. (ostatak do 209 našeg uzorka "elite" čine političari koji nas u ovom slučaju nisu zanimali, osim ako nisu bili istovremeno i poslodavci).

Radi li se zaista o dvjema različitim grupacijama nove kapitalističke klase? Gdje se jedna formira odozgo, prvenstveno oslonjena na bivšu tehnokraciju, koja jednostavno preuzima komandnu ulogu u transformiranom bivšem društvenom sektoru, naspram nove poduzetničke klase koja spontano i autohtono izrasta iz privatnog sektora odozdo. Ovu dihotomiju jasno je postavio Eric Hanley (1996) koji konsekventno izvlači zaključak da je menadžerska elita koja upravlja bivšim društvenim sektorom (on tu analizu vrši prvenstveno za Mađarsku) pretežno ona koja je te pozicije imala i u prethodnom periodu. On smatra da možemo očekivati da će to biti prva generacija tehnokrata iz pretežno radničkih obitelji koji su mobilni prema gore. Oni su u daleko većoj mjeri bili članovi Komunističke partije nego novi privatnici. Bivši pripadnici privatnog sektora iz komunističkog vremena nisu uključeni u tu novu menadžersku elitu. Oni su od nje odvojeni i put njihove ekspanzije je drugačiji, pomoću ekspanzije i rasta, a ne putem preuzimanja bivših društvenih poduzeća.

Poduzetnička elita formira se iz dviju klasa: iz privatno-poduzetničke koja izrasta iz prije sputanog privatnog sektora

“odozdo” i druge menadžerske “odozgo” koja izrasta iz bivše tehnokracije. Obje su bile nezadovoljne neefikasnošću socijalističkog sustava, ali potonja je predstavljala i glavni motor njegove reforme, bivala je glavni saveznik u njegovom rušenju. Ova grupa predstavlja okosnicu teorije o menadžerskom socijalizmu koju razvijaju Eyal, Szelényi i Townsley (1997). Prema njima krivo je očekivati da će se putanja razvoja kapitalizma u Istočnoj Europi razvijati na isti način kao što se to dešavalo u prvobitnoj fazi stvaranja kapitalizma na Zapadu. Po njima krivo je i očekivati stvaranje nove buržoazije koja će biti “klasna osnova” novog kapitalizma. Umjesto nje tehnokracija, novi menadžeri mogu preuzeti ulogu nove vladajuće klase. Prema tome kapitalizam bez kapitalista ne mora biti samo prijelazna faza dok se ne stvori nova kapitalistička klasa, nego i novi oblik menadžerskog kapitalizma. Ono o čemu su raspravljali Berle i Means, a poslije njih i mnogi drugi autori pokušavajući proniknuti u konzekvencije procesa razdvajanja vlasništva od upravljanja, možda je na djelu u postkomunističkoj transformaciji. Eyal i dr. ostavljaju mogućnost razvoju kapitalističke klase koja će biti analogna onoj na Zapadu. To znači da se ipak nalazimo u “prijelaznom periodu” prema kapitalizmu klasičnog tipa. Oni nam ne nude nikakav test pomoću kojeg bismo se mogli opredijeliti da li nam podaci ukazuju na jedan ili drugi predskazani put razvoja. Po našem mišljenju postkomunističke zemlje nalaze se na prijelazu prema razvijenom kapitalizmu. Naravno, moramo imati na umu da kapitalizam nije jedinstvena društvena forma, već ima niz svojih varijacija i podtipova. Ono po čemu se postkomunističke zemlje razlikuju po našem mišljenju nije to da se u njima stvara neka nova forma menadžerskog kapitalizma koja će se u budućnosti moći tretirati kao posebna podvrsta kapitalizma, drugačija od one koja postoji na primjer u Zapadnoj Europi. Naravno kao i svugdje drugdje postojat će nacionalne varijacije kao što postoje i na Zapadu, kapitalizam u Njemačkoj različit je od onoga u Francuskoj, kao što je američki kapitalizam različit od europskog. No nema indikatora da će postkomunizam razviti drugačije forme kao nova kapitalistička grupacija, no put stvaranja kapitalizma u tim zemljama je drukčiji. Naime, klasični zapadni kapitalizam stvaran je na način da se privatni sektor pomalo širio, rastao i kroz to mijenjao ekonomsku i socijalnu strukturu društva. Korporativni kapitalizam, državno-kapitalistički sektor pa onda i teorije menadžerskog kapitalizma dolaze kasnije kao odgovor na rast i diferencijaciju kapitalističkih struktura, gdje velike kompanije i menadžersko upravljanje njima nastaju kao rezultat organskog prerastanja malog vlasničkog kapitalizma u novi korporativni. Ono što se dešava u postkomunističkim zemljama drugačija je sekvenca razvoja. Korporativni sektor i menadžerska elita stvoreni su takoreći, prije malog privatnog sektora, privatizacijom državnog (društvenog) sektora. Prema tome imamo situaciju da, s jedne strane, imamo veliki korporativni sektor koji nije proizašao iz privatnog sektora, nego iz državnog (društvenog). No ono što će se vjerojatno dalje dešavati jest da će mali privatni sektor također rasti i neki njegovi segmenti će se korporativizirati. S druge strane, postojeći korporativni sektor će i dalje funkcionirati u simbiozi s državom (kao što i značajan dio tog sektora funkcionira u europskom kapitalizmu, a da ne govorimo o japanskom primjeru), a jedan njegov dio će se vjerojatno postepeno privatizirati. Ono što Eyal i suradnike fascinira činjenica je sekvence razvoja, korporativni sektor (privatizirani, bivši državni sektor) postoji u svojoj punoj formi, a ne kao rezultat razvoja privatnog sektora. No mi ćemo u budućnosti vjerojatno imati korporativizaciju razvijenoga privatnog sektora koji nema ograničenja u svom rastu, pa će i u tom sektoru dolaziti do razdvajanja vlasništva od upravljanja. Na taj način struktura kapitalizma u sadašnjim postkomunističkim zemljama počat će sve više nalikovati onoj koja dominira u današnjim razvijenim kapitalističkim zemljama.

U procesu utvrđivanja razlika između ovih dviju grupa pokušajmo prvo utvrditi odakle su regrutirani tj. na kojem su se radnom mjestu nalazili 1989. godine.

Tabela 6. Radno mjesto današnjih privatnika i menadžera u 1989.

	<i>Privatnici (N) %</i>		<i>Direktori (N) %</i>	
Učenci i studenti	6	13.0	0	0
Nezaposleni	1	2.2	1	1.2
Radnici, službenici i tehničari	11	23.9	14	16.7
Privatnici	3	6.5	2	2.4
Stručnjaci	11	23.9	32	38.1
Direktori, političari	14	30.4	35	41.7
Ukupno	46	100.0	84	100.0

$Hi^2 = 14.43 > df 4 (9.49)$

(Kod računanja *hi kvadrata* kombinirane su kategorije učenici, studenti i nezaposleni zbog malog broja slučajeva u njima)

Generalni zaključak koji možemo izvući iz tabele 6 jest postojanje određene razlike u radnim mjestima ovih dviju grupacija. Prva razlika svakako je u činjenici da je velika većina (79.8%) direktora u poludržavnom poluprivatnom sektoru zauzimala elitne pozicije (političara ili direktora i stručnjaka) u 1989. godini. Komparativna brojka za “čisti” privatni sektor je 54.3%. Polovica novog privatnog sektora dolazi iz redova bivše elite (rukovodilaca ili stručnjaka). Stara elita još je izrazitije prisutna u novom poludržavnom sektoru. Iz toga možemo zaključiti da je konverzija onog dijela stare elite koji je bio tehnokratski orijentiran išla u dvama smjerovima: s jedne strane ona (elita) predstavlja većinu menadžera koji su i dalje na svojim mjestima u sektoru koji je privatiziran ili poluprivatiziran. Drugi dio stare tehnokratske elite direktno je konvertirao svoj politički kapital, tehničko znanje, iskustvo, veze i poznanstva na taj način da je otišao u privatni sektor.

Ako gledamo samo stručnjake, onda vidimo da je 38.1% novih menadžera iz redova stručnjaka usporedivo sa 23.9% privatnika. To svakako govori u prilog teorije, koja je razvijena u komparativnom istraživanju novih elita u Srednjoj Evropi i Rusiji, o revoluciji “zamjenika” šefova. Kako to formuliraju S. Szelényi i I. Szelényi (1995) “...većina onih koji su na elitnim pozicijama u 1993. nije pripadala nomenklaturi u 1988. godini. Ta nova lica na vrhu klasne strukture, međutim, nisu nužno tako nova: oni često dolaze s pozicija koje su bile ‘na redu’, te bi ti pojedinci bili promovirani na elitne pozicije za koju godinu i bez promjene režima” (622–623). Upravo to se može reći i za naše podatke o stručnjacima. Znamo da su oni bili glavna regrutacijska baza za nove menadžerske pozicije i možda bi oni ionako bili glavna regrutacijska baza za smjenu stare menadžerske elite.

Promjena režima jednostavno je ubrzala njihovo napredovanje. Pitanje je svakako da li su to isti oni stručnjaci koji bi bili promovirani u slučaju preživljavanja režima ili se regrutacija ipak zbiva na način da je, primjerice, članstvo u SK predstavlja “otežavajući faktor” na isti način na koji je u starom režimu “ne-članstvo” bilo prepreka za promociju.

Privatnici koji su to bili i 1989. nisu dominantna regrutacijska baza za privatnike. Kod vlasnika vidimo da su samo trojica (6.5%) bili privatnici u 1989. Velika većina današnjih privatnika je novoregrutirana, dakle oni koji su tek poslije sloma komunizma ušli u privatni sektor. Isto tako pojedinci s iskustvom u privatnom sektoru nisu regrutacijska baza za menadžere jer ih imamo svega dvojicu (2.4%). Prema tome, privatnici nisu osnovna regrutacijska baza za novi privatni sektor. Ovo nije proturječno nalazu na reprezentativnom uzorku da je biti privatnik značajan prediktor za sadašnji status privatnika. To nam kazuje samo da je između ostalih faktora koji određuju sadašnji status privatnika položaj privatnika u 1989. godini značajan bez obzira na to što je i u reprezentativnom uzorku od 102 privatnika samo njih 14 (13.7%) bilo privatnika u 1989. godini. Usporediva grupa u eliti je 46 i od njih je relativno upola manje (6.5%) privatnika. Čak ako i podemo od plauzibilne pretpostavke da je reprezentativni uzorak vjerniji u odnosu na populaciju, ipak ostaje činjenica da su “stari” privatnici, kako god okrenemo, manjina među sadašnjim privatnicima. Razlika je i u tome što u reprezentativnom uzorku imamo veću zastupljenost malih privatnika dok je u elitnom uzorku veći broj vlasnika većih poduzeća. Ako to uzmemo kao glavno objašnjenje razlike između reprezentativnog i uzorka privatnika, onda nam se pokazuje da je elita privatnika, što se više pomičemo prema većim poduzećima, više formirana od bivših pripadnika elite i stručnjaka, dok su manji vlasnici u prosjeku više regrutirani iz redova radnika i službenika. Privatnici u reprezentativnom uzorku u najvećem su broju (42.7%) iz redova radnika i službenika, te iste kategorije u elitnom uzorku obuhvaćaju 23.9%. No ono što je mnogo važnije jest da bivših članova elite (direktori i stručnjaci) u reprezentativnom uzorku privatnika imamo 17.5% što se može usporediti s 54.3% u elitnom uzorku.

Ostaje činjenica da ipak u skupini direktora i u skupini privatnika imamo značajan broj onih koji su napravili velik skok. Tako u grupi direktora imamo 25.4% onih koji su 1989. g. bili na neelitnim položajima (radnici, službenici, studenti), a među privatnicima vlasnicima takvih je 39.1%. Dakle i u jednoj i drugoj grupi imamo značajan broj onih koji su učinili velik skok.

Tabela 7. Očevo zanimanje današnjih privatnika i direktora

	<i>Privatnici (N)</i>	<i>%</i>	<i>Direktori (N)</i>	<i>%</i>
Seljaci	7	15.2	18	20.9
Radnici, službenici	26	56.5	52	60.5
Privatni poduzetnici	3	6.5	4	4.7
Stručnjaci, i direktori	10	21.7	12	14.0
Ukupno	46	100.0	86	100.0

Hi kvadrat = 1.89 < df 3 (7.81)

Neznatna je razlika između privatnika i direktora kod zanimanja očeva, ali kod djedova vidimo da se distribucije zanimanja značajno razlikuju. Ne ukazuje li ipak to na određenu potvrdu Szelenyjeve teorije o prekinutoj buržoazaciji ili kulturnom kapitalu obitelji? Brojevi su vrlo mali, ali ukazuju u smjeru koji Szelenyi predviđa.

Možemo naći potvrdu i za Hanleyjevu hipotezu o različitom strukturiranju dviju kapitalističkih klasa. Izgleda da se potvrdila njegova tvrdnja da su direktori prve generacije mobilnih prema gore više iz radničkih i seljačkih obitelji.

Tabela 8. Zanimanje djeda današnjih privatnika i direktora

	<i>Privatnici (N)</i>	<i>%</i>	<i>Direktori (N)</i>	<i>%</i>
Seljaci	24	52.2	62	72.9
Radnici i Službenici	10	21.7	16	18.8
Privatni poduzetnici	7	15.2	5	5.9
Stručnjaci I direktori	5	10.7	2	2.4
Ukupno	46	100.0	85	100.0

Hi kvadrat = 8.09 > df 3 (7.81)

Zaključci

Iz ove naše analize proizlazi da različite teorije o formiranju nove kapitalističke klase nisu međusobno isključive, nego zapravo zahvaćaju različite procese pomoću kojih se ona formira. Takvih procesa je svakako veći broj jer se radi o kompleksnoj pojavi s većim brojem uzroka. Nova kapitalistička klasa formira se: (1) iz bivših privatnika koji sada nisu ograničeni u širenju i rastu, (2) od bivše političko-menadžerske elite koja konvertira politički i kulturni kapital u privatno vlasništvo, ali i iz (3) raznih drugih grupacija koje konvertiraju resurse (znanje, veze i poznanstva) stečene u prijašnjem sustavu u sadašnju poziciju u privatno-vlasničkom sustavu.

Možemo reći da se poduzetnička elita stvara na dva osnovna načina. Jedan je iz “starog” privatnog sektora (onaj koji je postojao i za vrijeme dominacije društvenog sektora), a drugi iz novostvorenog. Vidimo da je novostvoreni dio tog sektora koji sada raste kvantitativno mnogo značajniji nego stari segment. Dakle mnogo značajniji dio je pretvaranje starog društvenog sektora u novoprivatizirani. Taj privatizirani bivši društveni sektor ima karakteristiku da je u njemu formalni ili neformalni utjecaj države zapravo značajniji nego utjecaj vlasnika. To je neke autore navelo na hipotezu da postkapitalističke zemlje skaču direktno u menadžerski kapitalizam preskačući njegovu privatno-vlasničku fazu. Bez impliciranja o fazama razvoja koje se moraju ponavljati transformacija postkomunističkog sustava bi prema toj hipotezi stvorila novu formu kapitalizma koja se bitno razlikuje od one koja danas prevladava u Europi. Po našem mišljenju ono što manjka takvim teorijama decidirani je test koji bi nam ukazao zašto ovo što danas imamo u postkomunizmu nije jednostavno specifičan prijelaz u postojeći model kapitalizma na jedinstveni način koji je uvjetovan postojećom strukturom bivše komunističke ekonomije i prevladavajućeg vlasničkog oblika u njoj. Naši podaci indiciraju da se menadžersko-direktorska elita koja upravlja privatiziranim ili poluprivatiziranim sektorom bivše društvene ekonomije razlikuje u nekim svojim karakteristikama od novonastajuće privatno-poduzetničke elite. No ta razlika po našem mišljenju ništa ne kazuje o budućnosti sustava kao cjeline, nego više odražava kvantitativni obim ova dva segmenta ekonomije. I u sadašnjim zapadnoeuropskim ekonomijama korporativni sektor i njegovi menadžeri razlikuju se u svojim karakteristikama od

privatnih vlasnika, pogotovo od onog njihovog dijela koji je vezan uz poduzeća manjeg obima.

LITERATURA

- J. S. Berliner (1993) The Gains from Privatization. in R. F. Kaufman and J. P. Hardt: (eds.): **The Former Soviet Union in Transition**. Joint Economic Committee, Congress of the United States, M. E. Sharpe: New York.
- A. Callinicos (1991) **The Revenge of History**. Cambridge: Polity.
- T. Cliff (1974) **State Capitalism in Russia**. London: Pluto.
- Ekonomski Institut (1991) **Privatizacija u politici gospodarskog razvoja**. Zagreb.
- G. Eyal, I. Széleányi, E. Townsley (1997) **Making Capitalism without Capitalists**. Manuscript. Department of Sociology, UCLA. April.
- G. Eyal, I. Széleányi i E. Townsley (1997) The Theory of Post-Communist Managerialism. **New Left Review**. March-April. 1997.
- A. Etzioni (1993) A Socio-Economic Perspective on Friction. in S. E. Sjostrand (ed.): **Institutional Change: A Theory and Empirical Findings**. New York: M. E. Sharpe.
- E. Hankiss (1990) **East European Alternatives**. Oxford: Oxford University Press.
- E. Hanley (1996) Self-Employment in Post-Communist Central Europe: A Refuge from Poverty or the Emergence of a New Petty Bourgeoisie? Department of Sociology, UCLA. (citirano prema Eyal, Széleányi, Townsley, 1997).
- C. Harnan (1983) **Class Struggles in Eastern Europe 1945–83**. London: Pluto.
- H. Kitschelt (1992) The Formation of Party Systems in East Central Europe. **Politics & Society** Vol. 20, No. 1.
- J. Kocka (1988) Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert. europäische Entwicklung und deutsche Eigenarten. u **Bürgertum im 19. Jahrhundert**. Vol. 1. München: Deutsche Taschenbuch Verlag.
- D. Lane (1996) The Gorbachev Revolution: The Role of the Political Elite in Regime Disintegration. **Political Studies**. No. 94 April.
- M. Lazić (1987) **U susret zatvorenom društvu**. Zagreb: Naprijed.
- V. Nee (1989) A Theory of Market Transition. **American Sociological Review**. Vol. 56, No. 5.
- E. A. Osborne, K. M. Slomczynski (1997) Becoming an Entrepreneur in Poland, 1949–1993: Recruitment Patterns and Professionalization Processes. **Polish Sociological Review** No. 3.
- T. Petrin (1986) Kriza male privrede. u **Kriza, blokada i perspektive**. Zagreb: Globus.
- V. Pusić (1992) **Vladaoci i upravljači**. Zagreb: Liber.
- Z. Rohatinski, D. Vojnić (1996) **Process of Privatization in Croatia**. Open Society Institute-Croatia and Central European University. Zagreb.
- M. Rutherford (1994) **Institutional Economics: The Old and the New Institutionalism**. New York: Cambridge University Press.
- D. Sekulić (1991) **Strukture na izmaku**. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- G. Sorel (1893) **L'Europe et la Revolution Francaise**. Paris.
- J. V. Staljin (1946) **Pitanja Lenjinizma**. Beograd: Kultura.
- J. Staniszkis (1991) **The Dynamics of Breakthrough in Eastern Europe**. Berkley: University of California Press.
- D. Stark (1992) Path Dependence and Privatization Strategies in East Central Europe. **East European Politics and Societies** 6, 1.
- D. Stark (1996) Recombinant Property in East European Capitalism. **American Journal of Sociology**. 101, 4.
- I. Széleányi (1988) **Socialist Entrepreneurs: Embourgeoisement in Rural Hungary**. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- I. Széleányi, R. Manchin (1989) Interrupted Embourgeoisement: Social Background and Life History of Family Agricultural Entrepreneurs in Socialist Hungary. In **Research in Social Stratification**. Vol. 8.
- I. Széleányi and S. Széleányi (1995) Circulation or reproduction of elites during the postcommunist transformation of Eastern Europe. Introduction. **Theory and Society**. Vol. 24/25 October.
- S. Széleányi, I. Széleányi, I. Kovach (1995). The making of the Hungarian postcommunist elite: Circulation in politics, reproduction in the economy. **Theory and Society** Vol. 24/25, October.
- B. Unger (1998) A Ghost of a Chance. A Survey of the Balkans. **The Economist**. Jan. 24–30.
- W. Wesolowski (1992) The Role of Political Elites in Transition from Communism to Democracy. **Sisyphus**. 2, Vol. 8.
- J. Županov (1995) Kamo idu hrvatski menadžeri? u **Poslije Potopa**. Zagreb: Globus.
- J. Županov (1997) Tranzicija i politički kapitalizam. **Hrvatska gospodarska revija**. Prosinac.

FORMATION OF THE ENTREPRENEURIAL ELITE IN CROATIA

DUŠKO SEKULIĆ

The Flinders University of South Australia
GPO Box 2100 Adelaide, SA 5001

ŽELJKA ŠPORER

University of South Australia
GPO Box 2471 Adelaide, SA 5001

Three theoretical models are checked about the formation of the entrepreneurial elite in post-communist Croatia. The theory of the "bourgeois nomenclature" argues that the political and managerial capital of the old socialist elite was used and turned into economic capital. Theory of Széleányi points to the "family cultural capital" which gets activated when the legal restrictions and political pressures stop existing and former entrepreneurs continue the direction turned by communism. The theory of "useful resources" stresses that all the resources acquired in communism, like education, contacts, understanding of the market, and the nomenclature position, enable entrance into private sector. Analysis of research conducted in 1989. and 1996. shows that these theories are not mutually exclusive, but explain different process by which entrepreneurship is formed. The new capitalist class is formed: (1) from former entrepreneurs who now have no limitations for expansion and growth, (2) from former political and managerial elite which converts the political and cultural capital into private ownership, and from (3) various other groups which convert resources (knowledge, connections) acquired in the former system into the present position in the private-ownership system.

Key words: ECONOMIC ELITES, ENTREPRENEURSHIP, POST-COMMUNISM, PRIVATIZATION, TRANSITION

1 Ideju političkog kapitalizma kod nas razvija Županov (1997).

2 Uvjeti stvaranja Hrvatske države u stvari su izvanredno pogodni za nastajanje takvog političkog

kapitalizma. Način na koji je država kupovala oružje omogućavao je da državni položaji budu direktna poluga za ulazak u svijet biznisa ili pak kupovine tvornica za opskrbu vojske i sl. Bez obzira na istinitost pojedinih konkretnih priča, to je model gdje se “političkim putem” stvara nova kapitalistička klasa.

3 Na tezi o sposobnoj tehnokraciji koja se razvija u krilu samoupravnog sistema “robne proizvodnje” bazira se knjiga V. Pusić (1992).